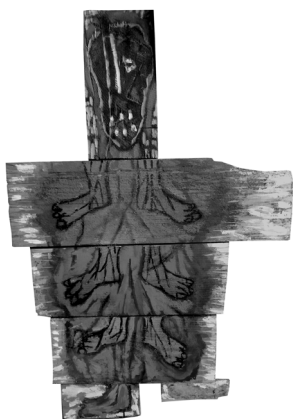

KALMÁR JÁNOS

VÁLTOZÁSOK MAGYARORSZÁGON A TÖRÖK KOR UTÁN

A 18. század második évtizedének kezdetén a magyarországi rendek kedvező tapasztalatokat szereztek a Habsburg-uralomról. Az 1711 óta magyar királyként regnáló III. Károly maradéktalanul megtartotta a szatmári megállapodás pontjait...

Olykor még manapság is lehet találkozni Magyarország 18. századi múltjának megítélésével kapcsolatban olyan vélekedéssel, amely azt egyfajta „csöbörből vödörbe” jutott állapotként jellemzi, amellyel azt fejezi ki, hogy a török kiűzését követően csupán az történt, hogy a százötven éven át tartó oszmán elnyomást az „osztrák” (vagy Habsburg) váltotta fel. Ráadásul némelyik nagyközönségnek szánt, népszerűsítő történeti munka már a címével is segít elevenen tartani az effajta vélekedést.¹ Az alábbiakban azt igyekszünk bizonyítani, hogy a korszak ilyen megítélése merőben téves, hogy a török uralom² és a Habsburg-korszak közé egyáltalán nem indokolt egyenlőségjelet tenni.

Berendezkedési elképzelések

■ Bécs 1683. évi sikertelen török ostromát követően megkezdődött Magyarország oszmán uralom alatt álló területének felszabadítása. E folyamat kiemelkedő jelentőségű, Európaszerte komoly nemzetközi visszhangot is kiváltó állomása Buda visszavétele volt 1686-ban. Mivel a keresztény összefogás eredményeként már ekkor látszott, hogy a hódoltság egészének felszabadítása csak idő kérdése, miközben a már visszafoglalt területek megszervezése máris időszerű volt, az 1687 őszi összehívott országgyűlésen részt vevő több hazai méltóságviselőt – köztük Kollonich Lipót (1631–1707) győri bíboros-püspököt – és a bécsi kormányzatot

egyaránt foglalkoztatta e terület visszafoglalása utáni berendezésének-újjaszervezésének a kérdése. Az 1660-ban pappá szentelt Kollonich fiatal korában, az 1650-es években máltai lovagként Kandianál (Kréta) a velenceiek oldalán harcolt a török ellen, s vitézségének köszönhetően először máltai, aztán mailbergi (Alsó-Ausztria), utána egeri (Cheb, Csehország) erődparancsnokká nevezték ki, mígnem 1672 és 1684 között pedig a Magyar Kamara elnöke, s közben az 1673-tól 1681-ig a Wesselényi-féle rendi szervezkedés felszámolását követően, az uralkodó által alkotmányellenesen kinevezett kormányzótestület, a Gubernium egyik tanácsosa lett.³ Bizonyára nem véletlen, hogy I. Lipót, éppen rá, a katonai, pénzügyi és egyházi kérdésekben egyaránt járatos, ugyanakkor aulikus főpapra bízta egy olyan bizottság megalakítását 1688 nyarán, amelytől a hódoltsági terület jogi, egyházügyi, katonai, politikai-közigazgatási és gazdasági vonatkozású berendezését tartalmazó tervezet elkészítését várta. A Kollonich elnöklete alatt tevékenykedő testület munkájának eredményeként született meg 1689. november közepére az a terjedelmes, *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* (A Magyar Királyság berendezésének műve) című előterjesztés, amelyik az említett témakörök szerint csoportosítva fogalmazta meg a javaslatait, amelyek között meglehetősen sok, a fennálló helyzet javítását szolgáló, korszerű gondolat szerepel. Így például az elavult jogi szabályozások – köztük a Werbőczy-féle *Hármaskönyv* – felülvizsgálata, mert ezek indokolatlanul sok kiváltságot biztosítottak a földbirtokosoknak a parasztság és a kincstár rovására. Megváltoztatandónak ítélte a birtokos nemesség adómentességét, továbbá azt, hogy a jobbágy nem perelhette földesurát. Számos egyéb mellett, lényeges javaslatokat tartalmaz a gazdaság fellendítésére vonatkozóan is. A hitelezés érdekében pontos központi kimutatások készítését javasolta a földbirtokok helyzetére vonatkozóan. A céhek mellett manufaktúra-alapításokat szorgalmazott, a hazai nyersanyagok itthoni feldolgozhatósága céljából. A kereskedelem élénkítése érdekében egységes súly-, mérték- és pénzrendszer bevezetését, valamint a belső vámok eltörlését látta szükségesnek. A töröktől visszafoglalt területek vonatkozásában azt javasolta, hogy a világi birtokosok még bizonyított jogosultság esetén is csak bizonyos összegű fegyverválsági díj kifizetése ellenében juthassanak hozzá az őket megillető földbirtokhoz, kedvezményezettként így járulva hozzá a felszabadító háború költségeihez. Annak érdekében pedig, hogy e birtokok mennél jövedelmezőbbek legyenek, a betelepítésüket olyan feltételekkel indítványozta, hogy az odaköltözők kapjanak bizonyos időre szóló tehermentesítést, és hogy ne röghöz kötött jobbágyi státusba kerüljenek, hanem a számukra biztosított telek örökítési jogával rendelkező szabad paraszti földbérlők lehessenek.⁴

Az *Einrichtungswerket* egy e célból megalakított – lényegében az uralkodó Titkos Konferenciájának tagjaiból álló – udvari főbizottság fejezetenként véleményezte. Az ezekről hosszabb megbeszélésekkel Bécsben rendezett vita 1691-ig tartott, amelynek a tervezet elnapolása lett a vége. Döntően az adóügyön fenekelt meg: annak mértékén, beszédésének módján (ti., hogy – mint Kollonichék javasolták – a jövőben a vármegyei tisztviselők szedjék-e, vagy – az addigi gyakorlatnak megfelelően – továbbra is a kamarai emberek), továbbá a katonai beszállásolások meg a rekvirálások miatti sérelmeken és a visszaélések miatti kincstári veszteségeken, mert ezek váltották ki a legélesebb nézetütközéseket. Antonio Caraffa generális magyarországi főhadbiztos ugyanis a katonaság túlkapásait ostromzó szövegrészeket részben személye elleni támadásként értelmezte⁵ – amiben nem is tévedett –, részben pedig az adott pillanatban, a még zajló

visszafoglaló háború közepette nem látta biztosíthatónak a Magyarországon állomásozó katonaság ellátását az addigi gyakorlattól eltérő módon. Márpedig a hazai hadiállapot közepette, továbbá az 1688 ősze és 1689 tavasza folyamán a franciák ellenében a Rajna mentén viselt háború miatt a bécsi katonai vezetés szava minden másnál többet nyomott a latban.

Ezek mellett szerepe lehetett az elnapolásban annak is, hogy a magyar rendek lényegében, a törvényekre (az „alkotmányra”) hivatkozva, elutasítóan viszonyultak a tervezethez. Munkája kezdetekor Kollonich ugyanis a vonatkozó témaköröket illetően kikérte egyrészt Esterházy Pál nádor személyes, másrészt a nádor és az esztergomi érsek által megkérdezett magyar főrendek véleményét. Esterházy a nemzeti haderő mellett olyan központi kormány szerv létrehozását javasolta, amelynek hatásköre az igazságszolgáltatásra is kiterjedne. A főrendek törekvése viszont részben, anakronisztikus módon, az ország három részre szakadása (1541) előtti állapotába történő visszaállítására irányult: többek között a középkori kincstartói intézmény újbóli felállítását igényelték, miközben egyáltalán nem szorgalmazták az elavult, sok jogos kritikát kiváltó igazságszolgáltatási rendszer megreformálását. Eközben hangsúlyozták a nemesi kiváltságok változatlan érvényességét, a kereskedelmi előnyökhöz való jogukat és azt a kívánságukat, hogy a visszafoglalt országrészekben lévő birtokokat ellentételezés nélkül kaphassák vissza a jogosultak.⁶

Változtatások a közigazgatási és intézményrendszeren

■ 1716–1717. évi török elleni eredményes háború, s az azt lezáró pozsareváci béke (1718) nemcsak teljessé tette Magyarország oszmán uralom alóli felszabadítását, hanem még ki is terjesztette a Balkán irányába a Habsburgok fennhatóságát. A Monarchia ezt megelőzően – a spanyol örökösödési háború eredményeként – Dél-Németalföld (Belgium), a Nápolyi Királyság és a Milánói Hercegség (a későbbi Lombardia) megszerzésével nemcsak területileg, hanem nemzetközi politikai súlyát tekintve is jócskán gyarapodott. E körülmények – az uralkodóház számára a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) sikeres befejezését követően – kül- és belpolitikailag egyaránt szilárd hatalmi helyzetet biztosítottak, amelyek módot adtak arra, hogy a Magyar Királyságot az addiginál erőteljesebben integrálhassák az általa hatékonyabban kormányozni és főleg gazdaságilag korszerűsíteni, versenyképesebbé tenni kívánt Habsburg Monarchiába.

Külső határait tekintve, a 18. századra tehát helyreállt a török hódítás Magyar Királyság. Ez azonban nem hozta magával belső területi egységének helyreállítását. Aminek részben az volt az oka, hogy némely területeinek mind szembeötlőbb különállása autonóm kormányzatok további fenntartását, vagy ilyenek létrehozását igényelte. Másrészt pedig a bécsi udvar – a hatékonyabb irányíthatóság céljából – nem is igen törekedett a Szent Korona egész területének közigazgatási egységesítésére. Az utóbbi indokál az ún. újszerzeménnyé (*neoacquisticum*) nyilvánítás szolgált, vagyis az, hogy a felszabadított országrészeket fegyverrel visszahódított, új szerzeményeknek tekintették.

A Magyar Királyságnak immár a Balkánra visszaszorult Oszmán Birodalommal érintkező déli határterületére német katonaságot, továbbá az oda települt horvát és szerb (rác), továbbá román (oláh) parasztokat, határvédelmi kötelezettség fejében mentesítették a jobbágyi szolgáltatásoktól. A Száva menti országha-

táron így kialakított, a bécsi székhelyű Udvari Haditanács irányítása alatt álló Határőrvidék 1762–1766 között az erdélyi szakasszal vált teljessé.

Horvátország (pontosabban: a Horvát–Szlavón–Dalmát Királyság) változatlanul megtartotta az e területegyüttest történeti alapon megillető társországi különállását, ami tartománygyűlése (a *sabor*) további működésében és a terület élén álló bán továbbra is meglévő – bár fokozatosan csökkenő – közigazgatási, igazságszolgáltatási és katonai előjárói szerepében nyilvánult meg. Ugyanakkor az ún. alsó-szlavóniai területen 1741-ben felszámolt határőrvidéki katonai igazgatást követően, 1745-ben kialakított Verőce, Pozsega és Szerém vármegyék különállását és közjogi helyzetük kettősségét jelezte, hogy követeik nemcsak a horvát tartománygyűlésre küldhettek követeket, hanem a magyar országgyűlésre is.⁷

A pozsareváci békekötés nyomán (1718) Habsburg kézre került (Temesi) Bánásgot (németesen: Bánátot) az Udvari Haditanács és a szintén bécsi székhelyű Udvari Kamara közös irányítása alá rendelték, élére pedig katonai kormányzót állítottak. Mivel ott nem került sor magánuradalmak kialakítására, hanem a kincstár volt a földesúr, ezért az ottani földművesek az Udvari Kamarával szabad telekbérlői viszonyba kerültek.⁸

A megváltozott körülmények Erdélyre is hatással voltak. A császári hadsereg oszmánok elleni sikerei nyomán I. Apafi Mihály fejedelem halála (1690) után a fejedelemség képviselőinek Bécsbe utazott küldöttsége előterjesztéseit I. Lipót 1691 decemberében lényegében megerősítette (*Diploma Leopoldinum*). Ezzel biztosította Erdélynek a Magyar Királyság keretein belüli autonómiáját, azaz: közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszerének tiszteletben tartását, saját országgyűlését, továbbá a négy bevett felekezet jogait. Bécsben külön Erdélyi Kancelláriát hoztak létre, még ha meglehetősen korlátozott hatáskörrel is, mert a jelentősebb ügyeket a bécsi *Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis*hoz (az Erdélyi ügyek miniszteri konferenciájához) kellett felterjeszteni.⁹ A fejedelemség irányító testületének (Gubernium) tagjai pedig uralkodói megerősítés alapján nyerhették el hivatalukat, s a legfőbb méltóságviselők (a főkormányzó vagy gubernátor, a főkapitány és a kancellár) kinevezési jogát – erdélyiek közül – a király magának tartotta fenn, miközben elvben elismerte a még apja életében megválasztott, kiskorú ifjabb Apafi Mihály fejedelmi címét,¹⁰ akit azonban 1695-ben Bécsbe internáltak, ahol kegydíjon élt, és 1701-ben le is mondott fejedelmi méltóságáról.¹¹ A 18. században aztán a magyar királyok titulátúrája az erdélyi fejedelmi címmel is kiegészült.

A fenti, külön-külön igazgatott országrészekén kívül, a központi terület (a szűken vett Magyarország) intézményrendszere sem maradt változatlan. Bár itt nem annyira a központosítási, az addiginál közvetlenebb bécsi irányítási törekvés volt a meghatározó, mint inkább a korszerűsítés, az elavult intézményi működés hatékonyságának növelése. Ennek jegyében került sor 1690-ben a Horvátország tekintetében is illetékes Magyar Kancelláriának az *Einrichtungswerk*ben szintén szorgalmazott reformjára, tényleges udvari hivatallá történő átszervezésére.¹² Az Esterházy Pál által javasolt – az ő elképzelése szerint a nádor hatáskörére és a rendek közjogi szerepére épülő (általa Guberniumnak nevezett) – és az 1712/15. évi országgyűlésen a különböző szférák működésének korszerűsítése céljából kidolgozandó tervek elkészítésére felállított bizottság (a *Systema politico-oeconomico-militare*) tervei alapján 1724 óta működött a nádor vagy a helytartó elnökletével működő központi kormányzék, a Helytartótanács.¹³ Hatásköre a pénzügy és az igazságszolgáltatás kivételével az igazgatás egészére

kiterjedt, az újszerzeményieknek tekintetteket (köztük Erdélyt) leszámítva.¹⁴ Ugyanekkortól kezdve valósult meg a szintén a néhai nádor és az országgyűlési bizottság által kezdeményezett igazságszolgáltatási reform. Ez a Királyi Kúria átszervezésében – a Királyi és a Hétszemélyes Tábla rendszeresen ítélkező, rögzített hatáskörű bírósággá alakításában –, továbbá a rendszertelenül és sok visszaéléssel, kevésbé pártatlanul működő ítélőmesteri vándorbíróságok felszámolásában, és négy folyamatosan működő kerületi tábla (ti. Nagyszombatban, Kőszegen, Eperjesen, [Nagy]váradon és Zágrábban) felállításában öltött testet.¹⁵

A Helytartótanács keretén belül működött, annak felállításától kezdve, az országban állomásozó katonaság korábban oly sok panaszra okot adó ellátásával, állomásoztatásával kapcsolatos pénzügyi és jogi ügyek intézésével megbízott, osztrák és cseh mintára létrehozott *Commissariatús Provincialis* (Tartományi Biztosság). Ennek alárendeltségébe utalva hat kerületi biztosságot létesítettek Pozsony, Sopron, Buda, Eszék Debrecen és Kassa központokkal, amelyekhez utóbb a besztercebányait társították (1737-ben pedig, az ügyek sokasodása miatt még albiztosok kinevezésére is sor került).¹⁶ Az 1740-ben Pozsonyban, majd Budán felállított főhadparancsnokság volt a magyarországi katonai kormányzat legfontosabb országos szerve. Az Erdélyi Főhadparancsnokság székhelye (Nagy)szeben lett. A Határőrvidéken – a terület kiemelt védelmi szerepe miatt – pedig több főhadparancsnokság is létesült: a bánági Temesvárott, a szerémségi eleinte Eszéken, majd Péterváradon működött, a horvát pedig Károlyvárosban és Varasdon. E katonai központok azonban nem hazai irányítás alatt álltak, hanem a bécsi székhelyű Udvari Haditanácsnak voltak alárendelve, amely központi intézményhez a Habsburg Monarchia többi országának és tartományainak a hadügyi is tartoztak.¹⁷

Politikai konszolidáció

■ Az 1722 júniusára Pozsonyba összehívott magyar országgyűlés első döntéseként a rendek egyhangúlag elfogadták a Habsburg-ház nőági örökösödési jogát. Ennek alapján született meg az 1723. évi 1–3. cikkely, amely ezt a dinasztia házi törvényében szereplő azon kiegészítéssel emelte törvényerőre, hogy a további uralkodók a Magyar Királyságot az uralkodóház többi örökletes országával és tartományával együtt „feloszthatatlanul és [azoktól] elválaszthatatlanul, kölcsönösen és együttesen” öröklik és birtokolják.

A Habsburg Monarchia más örökös országai és tartományai – köztük Horvátország és Erdély – már ezt megelőzően elfogadták az uralkodóház trónöröklési jogának leányági kiterjesztését, ám az idézett kiegészítés egyedül a magyar országgyűlés által elfogadott törvénytövegbe került be, méghozzá a hazai rendek kívánságára, ami a 18. század első évtizedének hazai eseményei után meglepő fordulatnak tűnhet. A törvényerőre emelt kívánság a Monarchia országait – köztük Magyarországot – éppúgy kötelezte, mint az uralkodójukat. Az előzőeknek az egymástól való elválaszthatatlanságba kellett beletörődniük, az utóbbi számára pedig az általa uralt területekkel való rendelkezés korlátozását jelentette. A törvény tehát a perszonálunió helyett immár formálisan is elismerte a valószínűleg létező uniót. Ez azért meglepő, mert a rendek addig, a realitás ellenére, ragaszkodtak a perszonálunió elvéhez, hiszen ez szolgálhatott egyedüli jogalapként Magyarország intézményi önállóságának igényléséhez. A bekövetkezett változásra az előzmények adhatnak magyarázatot.

A 18. század második évtizedének kezdetén a magyarországi rendek kedvező tapasztalatokat szerezhettek a Habsburg-uralomról. Az 1711 óta magyar királyként regnáló III. Károly maradéktalanul megtartotta a szatmári megállapodás pontjait, amelyek ratifikálása – a Rákóczi-szabadságharc reménytelen katonai helyzetét és az 1711-ben még zajló spanyol örökösödési háború (1701–1713/14) miatti külpolitikai érdekeket figyelembe véve is – a bécsi kormányzat nagyvonalú lépésének tekinthető. E dokumentum a felkelőket személyükre és javaikra nézve teljes kegyelemben részesítette, a kuruc hadseregben tiszti rangot és általa szabados státust szerzett egykori jobbágy katonák kiváltságát tiszteletben tartotta, s kilátásba helyezte a rendi sérelmek orvoslását.

Igaz, a megállapodásban nem esett szó az 1705-ben Szécsényben a felkelők által létrehozott rendi szövetségről (a konföderációról), az 1707. évi ónodi trónfosztásról, s Rákóczit is csak magánemberként említette. Mindezeket azonban irreális lenne elvárni, tekintettel az uralkodóház katonai fölényére és az 1687. évi országgyűlés azon végzésére, mellyel a magyar rendek elfogadták a Habsburg-ház fiági örökletes királyságát. S minthogy akkor lemondtak az Aranybulla jogtörés esetén az uralkodóval szembeni ellenállás számukra törvényes lehetőséget biztosító záradékáról, a bécsi kormányzat éppen e törvények alapján tekinthette „rebelliónak” a szabadságharcot. Bár az ónodi országos kuruc gyűlés igyekezett semmissé tenni az 1687. évi döntést, ez azonban a királyhú rendek távolléte miatt csak részlegesnek volt tekinthető, s a részt vevő nemesek egy része sem értett egyet a Habsburg-ház trónfosztásával, amelyet csak az ellenzék egyik hangadója, a Turóc megyei követ likvidálása után szavaztak meg. Az ugyanott, ilyen légkörben jóváhagyott, a nemesekre is kiterjesztett adózás pedig egyre több nemest tántorított el Rákóczitól és a szabadságharctól.

1708-ban I. József király országgyűlést hívott össze, s a következő évben megszüntette a visszafoglalt területek birtokügyeiért felelős, a bécsi Udvari Kamara alárendeltségében működő Budai Kamarai Adminisztrációt, ezen ügyek intézését a Magyar Kamarára bízva. E lépésekkel a kormányzatnak a nemesi elégedetlenség lényeges elemeit sikerült kiiktatnia, miközben a másik oldalon megnőtt a szabadságharc eredményes folytatásához nélkülözhetetlen fejedelmi hatalom kiépítésre törekvő Rákóczi nemesi ellenzéke: részint az ónodi határozatok, részint pedig az 1708-ban hozott azon döntés következtében, amellyel korlátozni kívánta a mindvégig oldalán harcoló jobbágykatonák feletti földesúri hatalmat. Mindezek együttes következménye volt, hogy a kuruc tábor nemeseinek döntő többsége 1711 tavaszán készségesen elfogadta a szatmári megállapodásban szereplő ígéreteket.

Az éppen trónra lépett III. Károlynak feltett szándéka volt, hogy bizalmat ébresszen az udvar iránt Magyarországon: 1712 tavaszára országgyűlést hívott össze, magyar királlyá koronázása alkalmából hitlevelet adott ki, s Esterházy Pál nádor halálát (1713) követően újra betöltötte e méltóságot. A szatmári egyezmény ígéretei pedig törvényekké lettek.

Amikor tehát 1722-ben a pozsonyi diéta napirendjére került az az igény, hogy Magyarország nőágon is a Habsburgok örökös királysága legyen, az előző évtized kedvező tapasztalatai döntőnek bizonyultak az egyhangú állásfoglalás kialakításakor. A dinasztia melletti kitartás szándékát erősítették az udvar külpolitikai sikerei is: az 1716–1717. évi török elleni eredményes háború, s az azt lezáró pozsareváci béke nemcsak teljessé tette Magyarországot oszmán uralom alóli felszabadítását, hanem még ki is terjesztette a Balkán irányába a Habsburgok fenn-

hatóságát. A Monarchia ezt megelőzően – a spanyol örökösödési háború eredményeként nemcsak területileg, hanem nemzetközi politikai súlyát tekintve is jócskán gyarapodott. Ha tehát a Rákóczi-szabadságharc idején már bebizonyosodott, hogy a nemzeti függetlenség kivívásának hiányoznak a külső feltételei – hiszen még a Habsburgokkal szemben álló nagyhatalmak sem nyújtottak folyamatosan számottevő segítséget, s nem ismerték el független ország fejedelmének Rákóczit, továbbá nem volt már jelen Magyarországon az oszmán katonaság, amely adott esetben a felkelőknek támogatást nyújthatott volna –, úgy a törökök elleni újabb háború sikere egy katonailag is erős nagyhatalomhoz való tartozás előnyeiről győzhette meg a rendeket, amelyek képesek megvédeni az országot a külső támadástól, mindenekelőtt a még hanyatló voltában is félelmetes Oszmán Birodalomtól.

Ezért vétették hát bele 1722-ben a Habsburgok trónöröklését szentesítő *Pragmatica Sanctió*ba a hazai rendek, hogy Magyarország a dinasztia egyéb országaitól és tartományaitól „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”, azokkal együtt öröklődjön. Márpedig III. Károly hosszú ideig gyermektelen házassága, majd pedig egyetlen fiának még csecsemőkorban bekövetkezett halála az uralkodóház fiágon való kihalásának veszélyét hordozta magában. Ennek bekövetkezése esetén az 1687. évi törvény értelmében királyválasztó országgyűlés összehívását kellett volna kezdeményezni. A belső békét és az ország határainak biztonságát tekintve amúgy sem találhattak volna megfelelőbbet a Habsburgoknál az eséllyel pályázó idegen uralkodócsaládok közül, nemzeti király megválasztásához pedig hosszú ideig tartó pártoskodáson, belviszályon át vezetett volna az út, aminek következtében a meggyengült ország trónjára mégis valamelyik, a magyar koronára áhító erős külföldi dinasztíának lett volna esélye, mindenekelőtt fegyveres erejére támaszkodva.

Másrészt viszont az is nyilvánvaló, hogy a szatmári egyezmény és a nőágra kiterjesztett *Pragmatica Sanctio* magyarországi törvénybe iktatása között eltelt évtized végső soron mégiscsak az uralkodói hatalom súlyának növekedését eredményezte a rendek rovására. Mint fentebb láthattuk, sem az 1716–1717. évi háborúban az oszmánoktól visszafoglalt Temesközt, sem pedig a terjeszkedés következtében immáron szerepét veszített Határőrvidéket nem integrálták a magyar közigazgatási rendszerbe, hanem bécsi központi hatóságok (Udvari Kamra, Udvari Haditanács) irányítása alá helyezték. A szatmári megállapodásban a protestánsoknak megígért szabad vallásgyakorlatot az 1715. évi 30. törvénycikkely már korlátozta, s még nagyobb mértékben tette ezt az első ízben 1731-ben kiadott *Carolina Resolutio*, amely újra csak az 1681. törvényben felsorolt településeken engedélyezte nyilvános vallásgyakorlatukat, s lelkeszeiket katolikus főesperesi felügyelet alá helyezte. Ugyanazon évben az elhalálozás következtében megürült nádori szék betöltése céljából sem hívott össze nádorválasztó országgyűlést az uralkodó, hanem a trónörökös Mária Terézia számára kiszemelt férjjelöltet, Lotaringiai Ferencet állította helytartói minőségben az ország élére.

A hatalom gyakorlásának ez a Szatmár utáni módja mégis elfogadható volt a rendek számára. Az azóta eltelt évtizedek békéje, a hagyományos katonai mellett, az ígéretes hivatali pályafutás lehetőségét is megcsillantotta számukra a növekvő számú központi és megyei intézményekben. A török kiűzésével az ország nagy kiterjedésű középső részén tág tere nyílt a földbirtokszerzésnek, a termelt felesleg piaci értékesítésére pedig jó lehetőségeket kínáltak az iparilag fejlettebb örökös tartományok. A birtokos nemesség számára elkönnyelhető eredmények

miatt – a további jobbágyi elvándorlással, illetve a hajdú kiváltság szerzésével szemben fellépő hatékony államhatalmat is beleértve – az adott keretek a kiváltságosok számára a jövőre nézve is kívánatosnak tüntek. Mindezek fenntartását, illetve esetleges kiterjesztését azonban csak a nagyhatalmi helyzetét és területi kiterjedését változatlanul megőrző Habsburg Monarchiához való tartozástól remélhették; attól, amelyik nemcsak gazdasági, hanem jelentős diplomáciai-katonai tényezőnek is számított. Az elszakadás szándéka jó két emberöltőn át ezért nem jelentkezett még olyan, a dinasztia számára kritikus helyzetben sem, mint amilyen az 1741. évi porosz támadás volt, amikor lényegében a magyar rendeken fordult meg az uralkodóház sorsa.

Ez visszamenőleg igazolta a Rákóczi-szabadságharcnak legmaradandóbban a szatmári kompromisszumban kifejeződő eredményességét. Mert a felkelés ebben érte el a maximumát annak, amire az adott kül- és belpolitikai erőviszonyok közepette a korabeli Magyarországnak egyáltalán lehetősége volt: a török kiűzése után, a 17. század végén, a Habsburg Monarchiába szerencsétlenül, erőszakosan megkezdett beillesztése korrekcióját. S hogy ez a 18. századi, második kísérlet immáron sikeres volt, azt az ekkor kezdődő, minden téren megnyilvánuló, egyre dinamikusabb fejlődés igazolja.

Összegzés

■ Végül a bevezetésnek szánt és az azt követő mondatok tartalmi megítélését segítheti a következő történelmi vélemény, amelyet egyetértőleg idézek: „[...] a magyar rendeknek a Rákóczi-szabadságharcra egyszer s mindenkorra sikerült kivédeniük Bécsnek az egyeduralom kiépítésére irányuló kísérletét, s helyreállítaniuk uralmukat az ország népe fölött. Ha valami, hát akkor nem Bécs gyarmatosító politikája, hanem a magyar nemességgel kötött újabb kompromisszuma gátolta a magyar gazdasági és társadalmi fejlődést. Ezért ugyan lehet kárhozható, de akkor ezzel együtt kifogásolnunk kell azt a viszonylagos politikai önállóságot is, amelyet Magyarország a birodalmon belül élvezett, hiszen ez ugyanezen kiigyezés folyomány volt.”¹⁸

■ JEGYZETEK

1. R. Várkonyi Ágnes: *Két pogány közt. A Rákóczi-szabadságharc története*. Móra, Bp., 1968 (Képes történelem) és Barta János: *A kétfejű sas hatalmában*. Magyar Könyvklub – Helikon, Bp., 1997 (Új képes történelem).
2. Az oszmán fennhatóság romantikus elképzelésektől mentes, szakszerű értékelésére ld. Szakály Ferenc: *Mi veszett Mohács után? A magyarországi török uralom mérlege*. *Valóság* 31/3. (1988) 39–51., Rácz István: *A török világ hagyatéka Magyarországon*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995 és Pálffy Géza: *A másfél évszázadnyi török uralom mérlege*. In: *Magyar évszázadok*. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. (Szerk.): Ormos Mária. Osiris, Bp., 2003. 73–87.
3. Életére ld. Joseph Maurer: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und Wirken*. F. Rauch, Innsbruck, 1887.
4. *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688-1690)*. (Hg.): János Kalmár / János J. Varga. F. Steiner, Stuttgart, 2010 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropas 39).
5. A Caraffa és Kollonich nézeteltérésére vonatkozó dokumentumok lelőhelye: Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv [Bécs]: Geheime Österreichische Staatsregistratur, Karton 20, Fasz. 17, Konvolut 2.
6. Iványi Emma: *Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban*. *Levéltári Közlemények* 42/1 (1971). 137–160.
7. Varga Szabolcs/Sokcsevits Dénes: *A horvát szábor története*. Országház, Bp., 2022 (A magyar országgyűlések története). 279.

8. Erről újabbán részletesen Benjamin Landais: *Nations, privilèges et ethnicité: Le Banat habsbourgeois, un laboratoire politique aux confins de l'Europe éclairé*. Association Presses Universitaires de Strasbourg, Strasbourg, 2023 (Les mondes germaniques).
9. Trócsányi Zsolt: *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Akadémiai, Bp., 1988 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III/8). 29–143.
10. *Magyar történeti szöveggyűjtemény*, II/2: 1526–1790. (Szerk.): Sinkovics István. Tankönyvkiadó, Bp., 1968. 733–740.
11. Gerald Volkmer: *Siebenbürgen zwischen Habsburgermonarchie und Osmanischem Reich. Völkerrechtliche Stellung und Völkerrechtspraxis eines ostmitteleuropäischen Fürstentums 1541–1699*. W. de Gruyter – R. Oldenbourg, München, 2015 (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 56). 478–481.
12. Kalmár János: *17. század végi javaslat a Magyar Kancellária átszervezéséhez*. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. (Szerk.): Körmendi Tamás/Thoroczky Gábor. ELTE BTK, Bp., 2009, 149–154. és Fazekas István: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. ELKH BTK Történettudományi Intézet, 2021 (Magyar történelmi emlékek/Értekezések). 273–285.
13. Kónyi Mária: *Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai. (Systema politico-oeconomico-militare)*. In: *A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet évkönyve 2* (1932). 140., 147., 164–168., 178–181.
14. Ember Győző: *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848*. Bp., 1940 és Iványi Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Akadémiai, Bp., 1991 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III/10). 30.
15. Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. (Systematica Commissio)*. Sárkány, Bp., 1935 (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 5).
16. *Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. (Szerk.): Hermann Róbert. Zrínyi, Bp., 2015 (Magyarország hadtörténete III. 17–18.
17. Uo. 45.
18. Szakály Ferenc: *A felszabadító háborúk történeti helyéről. (Ki felelős a hódoltsági terület pusztulásáért?)* In: *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. (Szerk.): Szita László. Pécs, 1989. 27.

